

ОРОЗИЙ ЗА КОНСТАНТИНОВАТА ПОЛИТИКА В ПОДКРЕПА НА ХРИСТИЯНСТВОТО

Деяна Гарчева

Abstract: When it concerns the Constantinian pro-Christian policy the attention is naturally attracted by the works of his contemporaries Eusebius and Lactantius. The present paper aims to represent one different, specific point of view – that of Orosius, the Christian historian who lived and wrote a century after the reign of Constantin. It is expressed the opinion that Orosius' *History against the Pagans* could be very fruitful for the explanation of the question – why just Constantin is chosen (and rests in the medieval chronicles) among his opponents as the first Christian emperor. Writing his text, based on the works of Eutropius, Jerome and Rufinus, Orosius emphasizes the key position of Constantin following three main ways. First, through the rhetorical character of the introduction of the Constantinian reign account, which aims to affirm the “new beginning” for the Roman world after the “plagues” caused by his opponents and persecutors of the Christians. Secondly, Orosius explicitly states that precisely Constantin brought the definitive peace of the Church, although, obviously, he knows and mentions the Galerius' edict of tolleration. Finally, a third manner, the Christian writer tries to confirm the Constantinian primary role for the Christianization of the Empire through the fictious but very prolyfic and used by the Christian authors topos that Constantin had ordered the closure of the pagan temples. The inconsistency of such announcement is testified to by both the orator Libanius and the Late Antique legal codes.

Когато става дума за Константиновата политика в подкрепа на християнството, фиксирането на погледа върху съчиненията на Евсевий Кесарийски винаги е било съвсем оправдано. Безсъмнено именно *Църковна история* и *Животът на Константин* на първия християнски историк и апологет на първия християнски император са отправната точка за появата на разнообразните повествования на по-късните византийски писатели. Ето защо и до днес постави ли се въпросът за литературните извори за Константин инстинктивно погледът първо се насочва към съвременниците му Евсевий и Лактанций, след това към писалите по времето на Теодосий II (408–

50 г.) Сократ, Содзомен и Теодорет и накрая към византийската традиция на Лъв Граматик, Кедрен и най-предания съхранител на недостигналата до нас късноантична литература – писалия през XII век Зонарас.

От християнска перспектива малко или почти никакво внимание не се е обръщало на късноантичната “светска” и латинска в основната си част традиция и в това няма нищо изненадващо. В иначе *най-плодоносния ни и важен извор за историята на Константин*¹, посветените му пет латински панегирика², не става и дума за християнството. Същото се отнася и за брeвиарното направление в историографията в лицето на Аврелий Виктор, Евтропий, Фест и анонимното *Епитоме за цезарите*. Може би именно това обстоятелство – запазването до относително по-късно време на нехристиянската перспектива, наред с предимно хронографския характер на текстовете – е изиграло основна роля и при непрявяването на интерес към късноантичните и средновековни западни автори, писали за Константиновата прохристиянска политика.

Наскорoшната съпоставка на очерците за Константин в съчиненията на Евтропий и Орозий от гледната точка на въпроса за срещата между езичество и християнство в късноантичната историография³ допринесе за оформянето на убеждението ми, че *История срещу*

¹ Bleckman 2006, 24.

² От общо дванадесетте похвални речи в сборника *Panegyrici Latini* пет са посветени на Константин. В реч VI, произнесена през 307 г. от неизвестен оратор, са отправени поздравления към Константин по случай сватбата му с Фауста (дъщерята на Максимиан Херкулий). Речи VII, VIII и IX, произнесени съответно в 310, 312 и 313 г., също от неизвестен за нас оратор, касаят успешните кампании по Рейн на Константин, неговата визита в град Отюн и победата му над Максенций. Назарий съставя похвално слово за Константин (реч X), произнесено през 321 г. и посветено на 15-годишния юбилей от началото на Константиновото управление и *Quinquennialia* на провъзгласените от него цезари.

³ **Деяна Гарчева.** Късноантичната историография между езичество и християнство: Константин Велики в съчиненията на Евтропий и Орозий. – Доклад, представен на Научна конференция “Средновековна България в контекста на балканската и европейската история и култура”. В чест на 90-годишнината на проф. д-р Василка Тъпкова-Заимова. СУ “Св. Климент Охридски”, 28 февруари 2014 г. (под печат в *Bulgaria Mediaevalis*)

*езичниците*⁴ е незаслужено пренебрегвана и невключвана в списъка на изворите с принос за интерпретацията на въпроса. Наистина, положението с източниците на Орозий изглежда безпроблемно – до нас са достигнали и трите изходни текста за Константиновото му повествование – *Бревиариумът от основаването на Града* на Евтропий⁵, *Хрониката* на Евсевий-Йероним⁶, както и превода на Евсевиевата *Църковна история* на Руфин⁷. И все пак, оправдано ли е пренебрежението към Орозиевия текст, особено когато алтернативата се състои единствено в безкрайни преинтерпретации на безсъмнено основните наративи на Евсевий и Лактанций или в съмнителните популярни опити да се спекулира по въпроса на базата на литературата от втора ръка?

⁴ *Historia adversus paganos* е публикувана от Орозий през 416-417 г. За самия Орозий знаем малко, най-вече от биографията му, написана от Генадий от Марсилия, където е наречен *presbyter, Hispanus genere, vir eloquens et historiarum cognitor* (*презвитер от испански произход, красноречив мъж и познавач на историята*). Орозий най-вероятно произхождал от Бракара (дн. Брага в Португалия) и пътувал с цел да се образова първо при Августин в Северна Африка, а след това и при Йероним във Витлеем, където по думите на Генадий, го изпратил самият Августин (*Orosius qui ab Augustino pro discenda animae ratione ad Hieronymum missus*).

⁵ *Breviarium ab Urbe condita* на Евтропий е посветен на император Валент и издаден около 370 г.

⁶ Евсевиевите *Хронологически канони* (Χρονικὸὶ κανόνες) не са достигнали до нас. Запазени са само по-късни преводи и допълнения на работата му, сред които като най-ранен и точен вариант се смята преводът и продължението, направени от Йероним и издадени ок. 380 г. в Константинопол. Йероним продължава Евсевиевата работа от 325 г. (виценалиите на Константин) до шестия консулат на Валент и Валентиниан, т.е. до 378 г. (За биографията на Йероним вж. Rebenich 1992).

⁷ Руфин превежда Евсевиевата *Църковна история*, допълва я със случилото се до края на управлението на Теодосий и я издава през 402-403 г. За самия Руфин се знае, че произхожда от градчето Юлия Конкордия, близо до Североизточното Адриатическо крайбрежие. Познава се с Йероним още от ученическите си години в Рим, но по-късно двамата влизат в спор помежду си. Освен като преводач на *Църковна история*, Руфин е известен и с преводите си на съчиненията на Ориген, Василий Велики и Григорий Назиански на латински. (По-подробно за биографията на Руфин вж. Amidon 1997, VII-XI; за познанството между Руфин и Йероним вж. Rebenich 1992, 27).

Реторичността на този въпрос се крие в същностните характеристики на *История срещу езичниците*, които дават нови възможности за преосмислянето и затвърждаването на две основни постановки, свързани с християнизацията на Империята и Константиновото управление. Първата, че ролята на Константин в това направление е ключова и първостепенна сред тези на неговите съимператори и съперници за трона, и втората (в по-широк план), че Константиновото законодателство във всичките му форми (от общите разпоредби в подкрепа на християнството до тесните специализирани закони по различни въпроси) е основополагаща част от изграждането на “новата християнска” империя. Три са основните моменти в историята на Орозий, които подкрепят тези изводи, и могат да се открият както на текстологично ниво, т.е. в самата структура и изграждане на биографичния очерк, така и на фактологично – свързано с подбора, подредбата и представянето на събитийния материал.

Първият момент е своеобразната форма, която избира християнският автор, за да представи Константиновото управление. Тогава, когато по принцип Орозий започва биографичните си разкази за римските принцепси с хронологичните бележки за годината от основаването на Рим, в която са обявени за императори, поредността и годините им на управление, то Константиновият очерк е съставен в две части, предопределящи и повторението на въвеждащите думи за началото на управлението му – в началото съответно на глава 26 и на глава 28. Първата част представлява обширен реторически опит на християнския писател да отговори на нападките на опонентите си за връзката между гоненията на християните и бедствията, които споходили римската държава след тях. Оформената по този начин пледоария заема цели две глави и чрез анафоричната си форма подчертава паралелността между Десетте напасти срещу Египет и десетте катастрофи, настъпили в Рим след гоненията.

Едва ли е необходимо тук да се подчертава колко важно място има реторическото начало за играждането на историографското писане в Античността, за да се отбележи и ключовостта на този пасаж на Орозий. Той има двойната функция както да маркира “новото начало” за Римската държава чрез подчертаването на Константиновата роля, така и разграничаването на първия християнски император от неговите предшественици и съперници за властта, представени като

свирепи християнски гонители. Особено красноречиви в този смисъл са думите от края на 27 глава: *императорът усетил Божията сила, изпитал я и повярвал, след което дал свобода на Божия народ*⁸, както и експлицитното заявление в началото на 28-а глава, че Константин бил първият християнски император.⁹

Вторият момент, на който трябва да се обърне внимание, е свързан със станалия може би банален въпрос с правната форма и броя на разпорежданията в подкрепа на християнството. Орозий отчетливо различава два отделни момента – първият от края на управлението на Галерий, който междувременно е обрисован с най-тъмни краски сред всички гонители, и – вторият – от времето след това – на Константин, представен с думите: *Константин дал мир на църквите, след като в продължение на десет години те били опустошавани от гонителите* (Oros. VII 28, 15)¹⁰.

Наистина и този откъс от съчинението на Орозий остава сложен за интерпретация и проблематичен по две причини. Първо в думите, с които християнският автор отбелязва Галериевия едикт за веротърпимост – *върнал християните от заточение посредством широко обнародвани едикти*¹¹ – всъщност най-вероятно се крие един комплативен образ, получен от смесването на едно място на данните за антихристиянската политика на Галерий и Максимин Дая.¹² Възможно е тук Орозий да допуска грешката заради необходимостта

⁸ *rex potentiam Dei sensit probavit et credidit...* (Oros. VII 27, 14)

⁹ *primus imperatorum Christianus* (Oros. VII 28, 1)

¹⁰ *Constantinus pacem ecclesiis post decem annos quam a persecutoribus uexabantur indulisit.*

¹¹ *...edictis late missis Christianos de exiliis reuocauit* (Oros. VII 28, 13)

¹² Именно за Максимин Дая, който е представен в най-черни краски от Евсевий, се говори многократно, че прогонвал християните. Всички места са от IX-та книга на Евсевиевата *Църковна история* (т.е. от времето след смъртта на Галерий) и са преведени с обичайните съкращения от Руфин: *... ne Christiani in urbibus habitarent neque in vicinis urbi locis, sed quanto fieri potest, longius fugarentur* (Ruf. Hist. Eccl. 9.2 и 3, с. 809). След това отново се казва: [...] *Christiani sedibus suis urbibusque pellantur*, както и [...] *hominum genus ex omnibus locis in quibus eorum maiestas colitur, pelleretur* (Ruf. Hist. Eccl. 9. 7. 8, 9, 12, с. 817 и с. 819). За епиграфската засвидетелстваност на рескрипта на Максимин от Сарди вж. Mitchell 1988, 105-124 (с много ценен хронологически анализ на събитията между 303 и 313 г.).

от съкращаване и адаптиране на обширния Руфинов превод на Евсевиевата *Църковна история* или пък заради объркването на имената на Максимин (Дая) и Максимиан (Галерий). Последното трябва да води началото си от самия Евсевий, който никога не споменава името Галерий в разказа си¹³, а постоянно назовава този император “Максимиан”. Вторият проблем е пряко следствие от току-що споменатия и е свързан с хронологичната последователност на събитията. Затова окончателният Константинов мир на християните е даден в текста веднага след отпадането на Галерий, а не както е в действителност – след това на Максимин Дая през 313 г. Самият Максимин е отбелязан малко по-надолу в разказа като жесток гонител и предпоследния съперник на Константин и това води към извода, че проблемът с объркването е възникнал от необходимостта да се съчетаят хронологически и тематично разнородните разкази на Евтропий, Йероним и Руфин.

Както и да обясняваме объркването, същественото остава, а то е, че Орозий на свой ред след предшествениците си Евсевий и Лактанций потвърждава наличието на (най-малко) две законодателни стъпки при утвърждаването на християнството като *religio licita*. Това, както и различната правна същност на двата документа, представени от Евсевий и Лактанций, трябва да върне за преразглеждане хипотезата, че след Галериевия едикт за толерантност вече не са публикувани допълнителни правни разпоредби по въпроса.¹⁴ От формална гледна точка и при бегъл поглед над тектовете могат да се открият отликите между тях. Галерий, непосредствено преди смъртта си, издава в Сердика едикт, с който прекратява гоненията (нещо, което съвсем не се случва за първи път по този начин в римската история), провеждани особено стриктно от самия него през последните години, с който всъщност потвърждава и неуспеха на

¹³ Името “Галерий” е споменато само в титулния ред на едикта за толерантност, който Евсевий публикува в края на осма книга на Историята си (Eus. *Hist. Eccl.* 8.17.3).

¹⁴ Не са публикувани наистина нови едикти за прекратяване на гоненията, защото очевидно е нямало нужда от такива, но “несигурната” позиция на Максимин относно християните в Изтока на империята остава и след 311 г., както свидетелстват многобройните рескрипти и писма, запазени в девета книга на *Църковна история* на Евсевий.

следваната си до този момент политическа линия. “Съвършеният закон”¹⁵, от друга страна, както нарича Евсевий Миланското споразумение между Константин и Лициний, има далеч по-широки граници и обобщаващ характер, утвърждавайки изобщо свободата и правото на избор на всеки спрямо собствените му разбирания.¹⁶

Накрая, третият елемент от Орозиевия текст, който представлява интерес от гледна точка на Константиновата политика в подкрепа на християнството, е твърдението, че императорът *постановил чрез едикт да се затворят езическите храмове без да се убиват хора* (Oros. VII 28, 28)¹⁷. Тук всъщност става дума за подвеждащи думи на източника основа и последваща погрешна интерпретация, която въпреки несъстоятелността си се радва на невидан интерес сред късноантичните автори. Безсъмнено може да се твърди, че е инспирирана от Евсевиевата биография на Константин, в която е употребен фигуративният израз, че *били затворени всички врати на идолопоклонничеството* (V. Const. IV 23)¹⁸. Изразявайки се по този начин, Евсевий използва един удобен и чисто литературен похват за подчертаването на заслугите на Константин за утвърждаването

¹⁵ νόμος τελεώτατος (Eus. Hist. Eccl. 9.9.12)

¹⁶ Това всъщност съвсем ясно личи от съпоставката на текстовете, дадени от Евсевий и Лактанций. За едикта за веротърпимост на Галерий срв. Eus. Hist. Eccl. 8.17.3-9 и Lact. De mort. pers. 43, 1–5. За рескрипта на Лициний, известен неточно в традицията като “Милански едикт”, срв. Eus. Hist. Eccl. 10.5.2-14 и Lact. De mort. pers. 48, 2–13. В този документ съвсем ясно личи изобщо “либералното” отношение към всички, а не само към християните: *ut daremus et Christianis et omnibus liberam potestatem sequendi religionem quam quisque voluisset* (Lact. De mort. pers. 48, 2). След това: *nulli omnino facultatem abnegandam putaremus, qui vel observationi Christianorum vel ei religioni mentem suam dederet quam ipse sibi aptissimam esse sentiret* (Lact. De mort. pers. 48, 3) и [...] *observantiae potestatem similiter apertam et liberam [...] concessam, ut colendo quod quisque delegerit, habeat liberam facultatem*. (Lact. De mort. pers. 48, 6)

¹⁷ *Edicto siquidem statuit citra ullam hominum caedem paganorum templa claudi*.

¹⁸ πύλαι πάσης ἀπελείοντο εἰδωλολατρίας. Преди това във втора книга, гл.45, Евсевий отново твърди, че Константин забранил идолопоклонничеството като постановил да не се издигат статуи на езическите богове и да не се практикува прорицателство (μητ' ἐγέρσεις ξοάνων ποιῆσθαι τομᾶν, μητε μαντείας ... ἐπιχειρεῖν).

на християнството. В конкретните и редуцирани до минимум думи анотации в хрониката на Евсевий-Йероним обаче фигуративното значение е изоставено и сведено до буквалното *с едикт на Константин били разрушени езическите храмове* (Hier., р. 233b)¹⁹, използвано на свой ред и в гореспоменатата бележка на Орозий. Забележителното в оптиката на широкото споделяне е обстоятелството, че пресилените и неточни думи се появяват отново и доста по-късно в литературата – християнският редактор на т.нар. “Валезиев аноним” ги взаимства директно от текста на Орозий в качеството им на един от ексцерптите, с които да се придаде “християнски” вид на късноантичния нехристиянски текст.

В по-късните законодателни сборници (Теодосиевия и Юстиниановия кодекс) няма, разбира се, и следа от наличието на подобна мярка, предприета от Константин. Освен това е доста трудно да си представим, че подобен радикален ход е можел да хрумне на човека току-що успял да стабилизира религиозната обстановка в Империята. Напротив, в Теодосиевия кодекс е запазен документ, датиран от четвъртия консулат на Констанций и третия на Констант, т.е. от 346 или 354 г., чрез който е разпоредено езическите храмове *незабавно да бъдат затворени, а достъпът до тях забранен* под угрозата на тежки санкции за неспазилите го (CTh XVI 10. 4)²⁰. Информацията, че тази мярка е предприета от Константиновия син и наследник на трона, Констанций, а не от самия Константин, се потвърждава и в литературата от Либаний. В своята трийсета реч, известна под името *Към Теодосий за храмовете*, късноантичният оратор прави отчетливо разграничение между политиката на бащата и сина – при Константин храмовете наистина били разграбвани и обедняли, но ритуалите все още се извършвали в тях, докато при Констанций се стигнало и до забраната на жертвоприношенията (Lib., Or. 30, 6-7).

Така представените три момента от Орозиевата *История срещу езичниците* потвърждават приноса на Орозий за изграждането на образа на Константин като “ключов” в процеса на християнизация

¹⁹ *Edicto Constantini gentilium templa subuersa sunt.*

²⁰ *Placuit [...] claudi protinus templa et accessu vetito [...]. Предвиденото тежко наказание за тези, които продължавали да правят жертвоприношения, било убийство с меч. *Volumus etiam cunctos sacrificiis abstinere. Quod si quis [...] huiusmodi perpetraverit, gladio ultore sternatur.* (CTh XVI 10. 4)*

на Империята. Нещо повече, опитът с този късноантичен текст още веднъж потвърждава, че си струва да бъдат поети трудностите на интерпретацията на оригиналните късноантични източници, пред това да се градят нови хипотези към проблема, основани на съвременни тълкувания. Необятността на изследователската литература за Константин, натрупана през вековете, може би е удобен момент за завръщането към скрупульозното и задълбочено четене на късноантичните съчинения. А те, погледнати от широката перспектива на изминалите векове, стават още по-ясни. За ранните християнски автори е нямало никакво значение в кой точно град на империята е издадено това или онова разпореждане. Ето защо и текстовете ни изглеждат “мълчаливи” или доста объркани и неконсистентни по този въпрос – сам по себе си всъщност разкриващ коренно различна перспектива към проблемите. След това, за късноантичните историографи, по всичко личи, е нямало особено значение и наименованието на точната юридическа форма на документите²¹

²¹ Сам по себе си въпросът за същността и дефинирането на императорските конституции от Късната античност е изключително комплициран. Основният проблем е, че почти всички документи, свързани с гоненията срещу християните и последващата тяхна отмяна от периода 303–313 г., са запазени почти единствено в литературни източници (в съчиненията на Евсевий и в *За гибелта на гонителите* на Лактанций) и не са включени в нито една от официалните кодификации от V и VI век. Тази “литературна” засвидетелстваност на свой ред поставя проблеми, характерни за писмените традиции изобщо, които не са задължително само юридически, но и от всякакъв друг вид и чисто писателски. На следващо място, “дифузирането” на характеристиките между познатите ни от времето на Принципата императорски конституции (*edicta, decreta, epistolae / rescripta, mandata*) също трябва да бъде взимано под внимание. Така С. Коркоран в изследването си, посветено именно на императорските разпореждания в периода 284–324 г., ги разделя и обобщава в “три главни (и една второстепенна) категории”; на частни рескрипти, императорски писма, императорски едикти и устни произнасяния (Corcoran 1996, 2). На миналогодишната Конференция в Милано (“Costantino a Milano. L’editto e la sua storia (313–2013)”, 8-11 maggio 2013) Ноел Ленски отново препотвърди тази “смесица от законодателни форми” (*mescolanza di forme legislative*), както и тясната връзка между едиктите и писмата, водеща до ситуация, в която “разграничението между двете форми изтънявало и се замъглявало” (*la distinzione tra le due forme si smolzava e si offuscava*). (Благодаря на Ноел Ленски за приятелския жест да ми предостави текста на доклада и презентацията си).

**Текстовете на цитираните гръцки и латински източници
са ползвани от изданията:**

Eusebio di Cesarea. Vita di Costantino. A cura di L. Franco. Milano: BUR rizzoli, 2009.

Eusebius. Die Kirchengeschichte. Hg. E. Schwarz. Die Lateinische Uebersetzung des Rufinus, bearbeitet von Th. Mommsen. Zweiter Teil. – Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte. Bd. IX, 2. Leipzig, 1908.

Hieronymus. Die Chronik des Hieronymus. Hg. Rudolf Helm. Eusebius Werke Bd. VII. – Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte. Bd. 47. Leipzig, 1956.

Orose. Histoires (Contre les Païens). Tome III. Text etabl. e trad. par Marie-Pierre Arnaud-Lindet. Paris: Les Belles Lettes, 1991.

Amidon 1997: Ph. Amidon. Introduction. – The Church History of Rufinus of Aquileia. Books 10 and 11. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Bleckmann 2006: B. Bleckmann. Sources for the History of Constantine. – The Cambridge Companion to the Age of Constantine, ed. Noel Lenski. New York: Cambridge University Press, 2006, 14–31.

Corcoran 1996: The empire of the Tetrarchs: imperial pronouncements and government, A.D. 284-324. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Mitchell 1988: S. Mitchell. Maximinus and the Christians in A. D. 312: A new Latin inscription. – *Journal of Roman Studies* 78, 1988, 105–124.

Rebenich 1992: S. Rebenich. Hieronymus und sein Kreis: prosopographische und sozialgeschichtliche Untersuchungen. Stuttgart: Steiner, 1992.